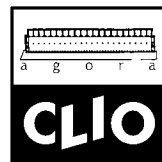


Filip Ejdus

MEĐUNARODNA BEZBEDNOST

Teorije, sektori i nivoi



Beograd, 2024

Sadržaj

Skraćenice	11
Predgovor drugom izdanju	15
Predgovor trećem izdanju	19

I deo

Teorijski pristupi u studijama bezbednosti

1. Pojam bezbednosti	23
1.1. Uvod	23
1.2. Poreklo pojma bezbednosti	24
1.3. Definicija i pojam bezbednosti	32
1.4. Izazovi rizici i pretnje bezbednosti	34
1.5. Percepcija bezbednosti	37
1.6. Savremeni izazovi, rizici i pretnje bezbednosti	40
1.7. Zaključak	43
2. Razvoj studija bezbednosti	47
2.1. Uvod	47
2.2. Intelektualni temelji studija bezbednosti	48

2.3. Nastanak nauke o međunarodnim odnosima i studija bezbednosti	52
2.4. Alternativni pristupi za vreme Hladnog rata	57
2.5. Studije bezbednosti nakon Hladnog rata	60
2.6. Pokretačke snage studija bezbednosti	62
2.7. Zaključak	69
3. Realizam i bezbednost	71
3.1. Uvod	71
3.2. Klasični realizam	73
3.3. Neorealizam	75
3.4. Neoklasični realizam	80
3.5. Zaključak	82
4. Liberalizam i bezbednost	85
4.1. Uvod	85
4.2. Teorija demokratskog mira	87
4.3. Teorija liberalnog mira	90
4.4. Liberalni institucionalizam	93
4.5. Zaključak	98
5. Kritički pristupi u studijama bezbednosti	101
5.1. Uvod	101
5.2. Socijalni konstruktivizam	103
5.3. Velška škola	106
5.4. Kopenhaška škola	108
5.5. Rodni i feministički pristupi bezbednosti	114
5.6. Poststrukturalizam	117
5.7. Postkolonijalizam	121
5.8. Zaključak	123

II deo
Sektori bezbednosti

6. Vojna bezbednost	127
6.1. Uvod	127
6.2. Vojna bezbednost i studije bezbednosti	128
6.3. Završetak Hladnog rata i vojna bezbednost	129
6.4. Dinamika sektora vojne bezbednosti	132
6.5. Rat: istorija, definicije i uzroci	134
6.6. Vrste ratova	138
6.7. Nove tehnologije i ratovi	142
6.8. Proliferacija, razoružanje i kontrola naoružanja	143
6.9. Zaključak	149
7. Politička bezbednost	153
7.1. Uvod	153
7.2. Sektor političke bezbednosti	154
7.3. Snaga države	155
7.4. Političke pretnje bezbednosti	159
7.5. Terorizam	163
7.6. Zaključak	168
8. Ekonomska bezbednost	171
8.1. Uvod	171
8.2. Značenja ekonomske bezbednosti	173
8.3. Sektor ekonomske bezbednosti	177
8.4. Ekonomske pretnje bezbednosti	182
8.5. Zaključak	187
9. Socijalna bezbednost	191
9.1. Uvod	191
9.2. Pojam socijalne bezbednosti	192
9.3. Sektor socijalne bezbednosti	195

9.4. Pretnje socijalnoj bezbednosti	200
9.5. Zaključak	205
10. Ekološka bezbednost	207
10.1. Uvod	207
10.2. Sekuritizacija životne sredine	208
10.3. Sektor ekološke bezbednosti	213
10.4. Ekološke pretnje bezbednosti	217
10.5. Zaključak	219
11. Sajber bezbednost	221
11.1. Uvod	221
11.2. Pojam sajber bezbednosti	222
11.3. Informacione tehnologije i bezbednost	224
11.4. Sektor sajber bezbednosti	228
11.5. Upravljanje sajber bezbednošću	234
11.6. Zaključak	238

III deo

Nivoi analize u studijama bezbednosti

12. Nivoi analize	243
12.1. Uvod	243
12.2. Akcija i struktura u društvenim naukama	244
12.3. Nivoi analize i međunarodna bezbednost	247
12.4. Razmera, skalarna politika i međunarodna bezbednost	249
12.5. Zaključak	251
13. Ljudska bezbednost	255
13.1. Uvod	255
13.2. Država i ljudska bezbednost	257

13.3. Kraj Hladnog rata i razvoj koncepcije ljudske bezbednosti	259
13.4. Kritika ljudske bezbednosti	265
13.5. Zaključak	267
14. Nacionalna bezbednost	271
14.1. Uvod	271
14.2. Pojam nacionalne bezbednosti	272
14.3. Evolucija značenja nacionalne bezbednosti	274
14.4. Nacionalna bezbednost, nacionalni interesi i nacionalni identitet	276
14.5. Moć, snaga i nacionalna bezbednost	283
14.6. Nacionalna i međunarodna bezbednost	289
14.7. Zaključak	291
15. Regionalna bezbednost	293
15.1. Uvod	293
15.2. Region i studije bezbednosti	294
15.3. Teorija regionalnog bezbednosnog kompleksa	298
15.4. Regionalne bezbednosne organizacije	301
15.5. Evropska bezbednosna arhitektura	304
15.6. Zaključak	307
16. Globalna bezbednost	309
16.1. Uvod	309
16.2. Međunarodni sistem i bezbednost	310
16.3. Globalizacija i međunarodna bezbednost	316
16.4. Makrosekuritizacija	323
16.5. Zaključak	326
Bibliografija	329
Indeks	361

Skraćenice

ABM – Anti-Ballistic Missile Treaty
ANZUS – Australia, New Zealand, United States Security Treaty
APEC – Asia Pacific Economic Cooperation
ARF – ASEAN Regional Forum
ASEAN – The Association of Southeast Asian Nations
AU – African Union
BIA – Bezbednosno-informativna agencija
BMTF – Balkan Medical Taskforce
BND – Bruto nacionalni dohodak
BWC – Biological Weapons Convention
CARICOM – Caribbean Community
CAST – Centre for Advanced Security Theory
CENTCOM – United States Central Command
CERT – Centar za prevenciju bezbednosnih rizika
CFE – Conventional Forces in Europe Treaty
CIA – Central Intelligence Agency
CIS – Commonwealth of Independent States
COPRI – Copenhagen Peace Research Institute
CSCE – Conference on Security and Cooperation in Europe
CDSP – Common Security and Defense Policy
CSTO – Collective Security Treaty Organization
CTBT – Comprehensive Test Ban Treaty
CWC – Chemical Weapons Convention
CyOC – Cyberspace Operations Centre
DoS – Denial of Service
EAPC – Euro-Atlantic Partnership Council
EC – European Community

ECOWAS – Economic Community of West African States
ECSC – European Coal and Steel Community
EDC – European Defense Community
EEC – European Economic Community
ENISA – European Union Agency for Cyber Security
ESDP – European Security and Defense Policy
ETA – Euskadi Ta Askatasuna
EU – European Union
EUROATOM – European Atomic Energy Community
FBI – Federal Bureau of Investigation
GATT – General Agreement on Tarrifs and Trade
GCC – Gulf Cooperation Council
ICC – International Criminal Court
IED – Improvised Explosive Device
IISS – International Institute for Strategic Studies
IKT – Informaciono-komunikacione tehnologije
IRA – Irish Republican Army
IRP – Izazovi, rizici i pretnje bezbednosti
JAR – Južnoafrička Republika
LAWS – Lethal Autonomous Weapons Systems
LTTE – Liberation Tigers of Tamil Eelam
MARRI – Migration, Asylum, Refugees Regional Initiative
MEK – Mujahideen E-Khalq
MERCOSUR – Southern Common Market
MIT – Massachusetts Institute of Technology
MMF – Međunarodni monetarni fond
MNK – Multinacionalne kompanije
MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova
NACC – North Atlantic Cooperation Council
NAFTA – North American Free Trade Agreement
NPT – Non-Proliferation Treaty
NSA – National Security Agency
NVO – Nevladine organizacije
OAU – Organisation of African Unity
OECD – Organization for Economic Cooperation and Development
OPEC – Organization of Petroleum Exporting Countries
OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
OZNA – Odeljenje za zaštitu naroda
OUN – Organizacija ujedinjenih nacija

OVK – Oslobodilačka vojska Kosova
PfP – Partnership for Peace
PRIF – Peace Research Institute Frankfurt
PRIO – Peace Research Institute Oslo
R2P – Responsibility to Protect
RACVIAC – Centre for Security Cooperation
RAI – Regional Anti-Corruption Initiative
RAND – Research and Development
RATEL – Regulatorna agencija za elektronske komunikacije i poštanske usluge
RCC – Regional Cooperation Council
RPG – Rocket-propelled grenade
RDB – Resor državne bezbednosti
SADCC – Southern African Development Coordination Conference
SADC – South African Development Community
SALT – Strategic Arms Limitation Treaty
SANU – Srpska akademija nauka i umetnosti
SARS – Severe Acute Respiratory Syndrome
SB – Savet bezbednosti
SDB – Služba državne bezbednosti
SCO – Shanghai Cooperation Organisation
SEATO – Southeast Asia Treaty Organization
SEDM – Southeastern Europe Defense Ministerial Process
SELEC – Southeast European Cooperative Initiative/Southeast European Law Enforcement Centre
SHAPE – Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute
SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
SSUP – Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove
START – Strategic Arms Reduction Treaty
TDM – Teorija demokratskog mira
TLB – Teorija liberalnog mira
TRBK – Teorija regionalnog bezbednosnog kompleksa
WEU – Western European Union
WCED – World Commission on Environment and Development
UAE – Ujedinjeni Arapski Emirati
UDB – Uprava državne bezbednosti
UNCHE – United Nations Conference on the Human Environment
UNGGA – United Nations Group of Governmental Experts

UNEP – United Nations Environment Programme
UNICEF – United Nations Children’s Fund
UNTFHS – United Nations Trust Fund for Human Security

Spisak antrfilea

Antrfile 1.1: Vestfalski mir i kolektivna bezbednost
Antrfile 1.2: Strateška koncepcija NATO-a
Antrfile 1.3: Boldvinova pitanja
Antrfile 3.1: Hari Poter i realizam u međunarodnim odnosima
Antrfile 4.1: Ratovi među demokratijama
Antrfile 4.2: Bezbednosna zajednica
Antrfile 5.1: Analiza diskursa
Antrfile 6.1: Teorije međunarodne bezbednosti i rat u Siriji
Antrfile 6.2: Totalni rat
Antrfile 6.3: Hibridni rat
Antrfile 6.4: Nuklearno oružje i međunarodna bezbednost
Antrfile 6.5: Kontrola konvencionalnog naoružanja na prostoru bivše Jugoslavije
Antrfile 6.6: Sporazum o protivbalističkim raketama (ABM)
Antrfile 7.1: Arapsko proleće
Antrfile 8.1: Energetska bezbednost
Antrfile 9.1: Sukob civilizacija
Antrfile 10.1: Kjoto protokol Pariski sporazum
Antrfile 11.1 Spor između kompanije Epl i vlade SAD
Antrfile 11.2: Sajber napad u Albaniji
Antrfile 12.1: Strukturalizam
Antrfile 13.1: Humanitarna intervencija i Povelja OUN
Antrfile 15.1: Region kao zamišljena zajednica
Antrfile 15.2: Povelja OUN i regionalni ugovori

Predgovor drugom izdanju

Ova knjiga namenjena je prevashodno studentima i istraživačima koji žele da se upoznaju sa savremenim akademskim raspravama u oblasti studija bezbednosti. Knjiga predstavlja, pre svega, pregled akademske literature iz ove oblasti, koja je u poslednjih nekoliko decenija doživela ekspanziju. Ipak, nijedan pregledni rad, koliko god on bio obuhvatno napisan, ne može biti kompletan i neće zadovoljiti svakoga. Postoji mnogo načina da se ovakva knjiga napiše. Pristup koji sam odabrao i koji ću u ovom predgovoru obrazložiti svakako nije jedini mogući, i verovatno neće svakome odgovarati, ali je po mom sudu najmanje loš za potrebe čitalaca iz Srbije i bivše Jugoslavije.

U knjizi sam napravio presek selekcije ključnih tekstova za koje sam smatrao da su nezaobilazni u studijama bezbednosti. Izbor tekstova sam izvršio na osnovu mnoštva više ili manje svesnih ličnih sklonosti i intelektualnih uticaja kojima sam bio izložen tokom proteklih godina. Jedan od tih snažnih uticaja, koji svakako odmah pada u oči, na mene je izvršila literatura objavljena na engleskom jeziku. Razlog tome jeste činjenica da je engleski jezik zapravo glavni jezik međunarodnih studija, pa i studija bezbednosti, kao uostalom i mnogih drugih savremenih naučnih disciplina.¹ To ne znači da na drugim jezicima

¹ Nazivi ovih akademskih disciplina često variraju (međunarodne studije, međunarodni odnosi, nauka o međunarodnim odnosima, studije bezbednosti, nauka o bezbednosti). U ovoj knjizi koristiće se, radi konzistentnosti, termini nauka o međunarodnim odnosima i studije bezbednosti.

nije objavljeno ništa kvalitetno i vredno pažnje, već samo to da su ti doprinosi često ostajali na margini jer su se, zbog jezičke barijere, retko kada ulivali u glavne naučne tokove.

Disciplina studija bezbednosti je, kako primećuju Beri Buzan i Lene Hansen, „rođena kao anglo-američka disciplina zasnovana na zapadnoj koncepciji države“.² S jedne strane, ovaj evropocentrizam je svakako ograničavao validnost studija bezbednosti u onim delovima sveta gde je zapadna koncepcija države nametnuta spolja ili gde se u praksi nije konsolidovala. S druge strane, suverena država i jeste nastala u Evropi, odakle se proširila u ostatak sveta.³ Osim toga, tokom proteklih dvesta godina zapadni međunarodni poredak zasnivao se najpre na hegemoniji Velike Britanije u devetnaestom veku, a zatim i Sjedinjenih Američkih Država u dvadesetom veku. Stoga i ne treba da čudi to što je engleski jezik postao *lingua franca* ne samo prakse već i nauke o međunarodnim odnosima kao i studija bezbednosti.

Osim toga, u ovoj knjizi je vidan snažan uticaj kritičkih i konstruktivističkih pristupa u studijama bezbednosti. Mislim, pre svega, na kopenhasku školu studija bezbednosti, od koje sam posudio ideju sektora kako bih organizovao drugu glavu knjige.⁴ Međutim, u udžbeniku se oseća snažan uticaj i drugih kritičkih i alternativnih pristupa u studijama bezbednosti, koji su fundamentalno doveli u pitanje pretpostavke tradicionalnih paradigmi međunarodne bezbednosti, proširili, produbili i obogatili ovu oblast.⁵

Knjiga je analitički podeljena na tri celine: teorije bezbednosti, sektori bezbednosti i nivoi analize bezbednosti. Ovakav pristup ima prednost zato čitaocima sistematski uvodi u debate o međunarodnoj bezbednosti. Međutim, ovakav pristup ima i svoje nedostatke. Najpre, o pojedinim temama se u knjizi raspravlja više puta iz različitih uglova, kao na primer o nacionalnoj bezbednosti. Osim toga, ovakav pristup podrazumeva to da su čitaoci već upoznati sa osnovama političkih nauka i međunarodnih odnosa, bez kojih razumevanje međunarodne

² Buzan and Hansen, 2010, 19.

³ Bull and Watson, 1984.

⁴ Buzan, et al., 1998.

⁵ C.A.S.E., 2006.

bezbednosti nije moguće. Zbog toga se knjiga ne bavi nekim osnovnim pojmovima kao što su vlast, država, suverenost, ravnoteža snaga, ali ni opštepoznatim istorijskim događajima i procesima, kao što su svetski ratovi, globalizacija, evropske integracije ili raspad Jugoslavije.

U odnosu na slične udžbenike studija bezbednosti koji postoje na engleskom jeziku, nastojao sam da u ovom postignem i dve dodatne vrednosti.⁶ Prvo, trudio sam se da sadržaj prilagodim čitaocima iz Srbije i bivše Jugoslavije. Tačnije, namera mi je bila da, kada god je to bilo moguće, dominantne pojmove, koncepcije i teorije studija bezbednosti ilustrujem primerima iz nacionalne, regionalne i evropske bezbednosti, kao i primerima iz oblasti popularne kulture koji će, nadam se, čitaocima biti bliski i razumljivi. Drugo, trudio sam se da u knjizi sadržaj maksimalno prilagodim njegovoj didaktičkoj nameni. Ključne pojmove ili zanimljive primere sam izvukao u posebne odeljke (antrfilei), a svako poglavlje sam završio pitanjima koja podstiču na raspravu, kao i listom tekstova i filmova koji ilustruju datu materiju.

Prvo izdanje ove knjige omogućila je finansijska podrška Ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu. Dobar deo prvog izdanja knjige napisao sam tokom šestomesečnog boravka u Institutu za istraživanje mira u Frankfurtu (PRIF), zahvaljujući finansijskoj podršci Fondacije Folksvagen. Drugo izdanje je rezultat rada na projektu „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“ (179076) koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, a finansira ga Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Drugo izdanje sam priveo kraju tokom svog istraživačkog boravka na Univerzitetu u Bristolu, zahvaljujući podršci Marie Skłodowska-Curie, koji mi je EU dodelila u okviru programa Horizont 2020 (656971).

U drugom izdanju sam, pored sitnijih gramatičkih, stilskih i faktografskih ispravki, kao i manjih promena u pogledu preloma, uneo i nekoliko značajnijih izmena. Prvo, poglavlje o tradicionalnim

⁶ Tokom proteklih nekoliko godina objavljeno je nekoliko veoma kvalitetnih udžbenika iz studija bezbednosti kao što su, na primer, Hough, 2004; Williams, 2008; Caverty and Mauer, 2010; Gheciu and Wohlforth, 2018; Peoples and Vaughan-Williams, 2021.

pristupima bezbednosti podelio sam na dva poglavlja („Liberalizam“ i „Realizam“), a dva poglavlja o alternativnim pristupima i Kopšenhavskoj školi sam spojio u jedno poglavlje („Kritički pristupi u studijama bezbednosti“). Poglavlja o liberalizmu i realizmu sam, uz odobrenje Dejana Jovića, napisao koristeći svoje tekstove iz sjajnih zbornika koje je on uredio na ovu temu.⁷ Osim toga, pokušao sam da sadržaj obogatim novijim primerima i literaturom, ali bez menjanja toka i strukture knjige.

⁷ Jović, 2013; 2014.

Predgovor trećem izdanju

U izdanju koje imate pred sobom uneo sam nekoliko važnih izmena. Prvo, uneto je novo poglavlje posvećeno sajber bezbednosti (poglavljje 11). Ova tema je već godinama na agendi studija bezbednosti, tako da je ova izmena verovatno okasnela ali svakako važna za osavremenjivanje tematike kojom se knjiga bavi. Drugo, poglavlja su obogaćena novom literaturom, teorijskim pojmovima i debatama kao i aktuelnim dešavanjima. Od poslednjeg izdanja, svet je prošao ne kroz jednu nego kroz više globalnih bezbednosnih kriza, koje su sada pokrivenе knjigom. Osim toga, brzi razvoj nove tehnologije zahtevao je da ovu temu ne samo ažuriram nego da joj se više posvetim. Treće, u radu sam ispravio brojne greške i nejasnoće koje su se potkrale u prethodnom izdanju. Osim toga, ažurirao sam mnoge podatke i izvore.

Bez obzira na ove izmene, svestan sam da nijedna knjiga, pa ni ova, ne može nikada da bude ni savršena ni dovršena. Zbog toga se unapred izvinjavam ukoliko ima važnih tema koje nisam uspeo da pokrijem.

Posebnu zahvalnost dugujem Fakultetu političkih nauka i Beogradskom centru za bezbednosnu politiku koji su finansijski podržali objavljivanje ovog trećeg izdanja. Konačno, zahvaljujem se gospodinu Zoranu Hamoviću, koji je prepoznao značaj ove knjige i pristao da „udomi“ njeno treće izdanje u izdavačkoj kući Clio.

**TEORIJSKI PRISTUPI U
STUDIJAMA BEZBEDNOSTI**

Sadržaj

- 1.1. Uvod
- 1.2. Poreklo pojma bezbednosti
- 1.3. Definicija i pojam bezbednosti
- 1.4. Izazovi, rizici i pretnje bezbednosti
- 1.5. Percepcija bezbednosti
- 1.6. Savremeni bezbednosni izazovi, rizici i pretnje bezbednosti
- 1.7. Zaključak

1.1. Uvod

Reč „bezbednost“ danas ima primenu u velikom broju različitih društvenih oblasti gotovo u svim jezicima i kulturama. Pored politike, bezbednost postaje sve relevantniji pojam u sferama kao što su informatika, ekologija, saobraćaj i ekonomija. Činjenica koja najbolje ilustruje izuzetan značaj i rasprostranjenost pojma bezbednosti jeste da je on na internetu zastupljeniji od reči poput „bog“, „mir“ ili „politika“.¹

¹ Pretraga je izvršena na engleskom jeziku u pretraživaču Gugl, 4. marta 2023. godine. Rezultati o broju stranica na kojima se ovi pojmovi spominju su: bezbednost

Bezbednost u političkom diskursu zauzima posebno, možda čak i centralno mesto. Kada žele da istaknu egzistencijalni značaj nekog problema i da ga stave na vrh dnevnog reda, politički donosioci odluka često navode da je taj problem ključan za nacionalnu, regionalnu ili globalnu bezbednost. Zbog toga se bezbednost u političkim naukama, a posebno u nauci o međunarodnim odnosima, istakla kao jedan od ključnih pojmova. O tome svedoči i činjenica da je nekadašnju debatu o odnosu principa jednakosti i slobode danas zamenila rasprava o balansu između bezbednosti i slobode.² Ipak, postavlja se pitanje: kada kažemo „bezbednost“, šta tačno pod tim podrazumevamo? Značenje ove reči se menjalo kroz vreme, a i danas zavisi od konteksta u kojem se koristi. Stoga će se naredno poglavlje usredsrediti prvenstveno na etimološko i istorijsko poreklo reči bezbednost. Nakon toga, biće razmotrene neke od aktuelnih definicija bezbednosti, kao i rasprave o pojmu bezbednosti. Poslednja tri dela će se fokusirati na pojam, percepciju i oblike različitih izazova, rizika i pretnji bezbednosti.

1.2. Poreklo pojma bezbednosti

Reč *bezbednost* nastala je od predloga *bez* (nepostojanje, odsustvo) i imenice *beda* (veliko siromaštvo, položaj koji izaziva prezir, nevolja, nesreća, zlo) i predstavlja stanje onoga koji je osiguran od opasnosti, zaštićen, siguran, ali i bezopasan.³ Pored reči bezbednost, u srpskom jeziku je u upotrebi još i reč *sigurnost* koja etimološki potiče od latinske imenice *sēcūrītas, ātis f.* (mir duha, bezbrižnost, sigurnost, bezopasnost) i prideva *sēcūrus* (bez brige, bezbrižan, bez bojazni, koji se ne boji nikakve opasnosti). Iako se u srpskom jeziku ove

(11.490.000.000), rat (6.090.000.000) bog (6.030.000.000), mir (2.700.000.000), i politika (3.930.000.000).

² Neocleous, 2007.

³ Za raspravu o poreklu pojma pogledati Dimitrijević, 1973.

dve reči u svakodnevnoj upotrebi često koriste kao sinonimi, moguće je pretpostaviti da je sigurnost širi pojam od bezbednosti, zato što osim odsustva opasnosti obuhvata i izvesnost, samopouzdanje, pa i lakomislenost.

Reč bezbednost u upotrebu su u prvom veku pre naše ere uveli epikurejci, posebno pesnik Lukrecije, stoici i rimski državnik Ciceron, podrazumevajući pod tim filozofsko i psihološko stanje uma, odnosno subjektivno osećanje odsustva tuge i brige.⁴ Smatra se da je reč o latinskom prevodu grčkog pojma *ataraksia* (smirenost duha), koji je igrao važnu ulogu za grčkog filozofa Epikura.⁵ Od perioda vladavine rimskog imperatora Avgusta (1. vek naše ere), kao i tokom srednjeg veka, pojam bezbednosti upotrebljavan je u političkom smislu i dovođen u vezu sa pojmovima mira (lat. *pax Romana*, *pax christiana*), slobode (lat. *libertas*) i postojanosti, odnosno postojanosti vlasti (lat. *securitas Augusti*). U rimskoj mitologiji oličenje bezbednosti bila je boginja *Securitas*, koja u ruci drži žezlo i rog izobilja.⁶

Raspad Rimske imperije doveo je do feudalizacije političkog života i do decentralizacije moći u Evropi. U duhovnom pogledu, najvišu vlast je posedovala crkva, a u političkom pogledu, to je nastojalo da postigne Sveto rimsko carstvo. Pored sukoba sa papstvom, carstvo je moralo da se nosi sa brojnim i sve moćnijim kraljevima i njihovim vazalima.⁷ Tokom srednjeg veka, pojam *securitas* ne samo što je izgubio na značaju već je stekao i negativnu konotaciju obamrlosti pa i lenjosti, koja se među hrišćanima smatrala jednim od smrtnih grehova.

Reformacija je dovela u pitanje vrhovnu duhovnu vlast crkve, što je intenziviralo bezbednosnu dilemu na svim nivoima.⁸ Počev od šesnaestog veka, pojam bezbednosti sve više se vezuje za javnu bezbednost

⁴ Brauch, 2005, 6.

⁵ Arends, 2008, 265.

⁶ Novčići sa likom ove boginje počeli su da se pojavljuju za vreme cara Nerona, u prvom veku naše ere.

⁷ Prvi slučaj ograničavanja imperijalne vlasti bilo je priznanje koje je papa Inocentije III 1202. godine dao francuskom kralju, pokazavši mu da ne postoji politička vlast iznad njegove (lat. *rex imperator in regno suo*).

⁸ Luter i Kalvin su i dalje shvatali *securitas* negativno i to kao nebrigu, što je suprotstavljeno hrišćanskom stanju svesti. Videti: Arends, 2008, 271.

(lat. *securitas publica*), koja se odnosila na zaštitu podanika u miru kao i na podršku podanika vladaru tokom rata. Tridesetogodišnji verski ratovi koji su u prvoj polovini sedamnaestog veka besneli Evropom iznedrili su ideju o tome da o bezbednosti pojedinca može brinuti samo suverena država. Za popularizaciju ovakvog shvatanja reči bezbednost (engl. *security*) zaslužan je Tomas Hobs, koji je u svom prevodu Tuki-didovog *Peloponeskog rata* na engleski jezik (1628), grčku reč *asphalea* (pojam iz rvanja koji znači nesklonost padanju, stabilnost), a koja je motivisala Atinu, preveo rečju *security*. Tako počinje moderna faza shvatanja bezbednosti kao sposobnosti države da se očuva.⁹

Od Vestfalskog mira, sklopljenog 1648. godine, pa nadalje, suverene države postaju ključni akteri u međunarodnim odnosima pošto poseduju monopol nad legitimnom primenom fizičke sile i ne priznaju nikakav viši politički autoritet.¹⁰ Bezbednost je tako postala primarna funkcija suverene državne vlasti. Međutim, reč bezbednost se u sedamnaestom veku i dalje odnosila pre svega na pojedince. Na taj način je bezbednost shvatao i Tomas Hobs u delu *Levijatan*, prvi put objavljenom 1651. godine.¹¹ Kod njega kao i kod drugih mislilaca iz tog perioda, krajnji referentni objekat bezbednosti jeste pojedinac.¹² Pošto u prirodnom stanju pojedinci žive u stalnom „ratu sviju protiv svih“ i nisu u mogućnosti da osiguraju svoju ličnu bezbednost, oni sklapaju društveni ugovor i osnivaju državnu vlast.

U narednom periodu se pojam bezbednosti sve više vezuje za pojam suverene državne vlasti, njenu unutrašnju i spoljnu zaštitu uz pomoć, pre svega, policije i vojske, ali i drugih političkih ustanova. Poredak u međunarodnim odnosima i bezbednost svake pojedinačne države sve više zavise od međunarodne ravnoteže snaga i stoga se u ovom periodu razvijaju vojno-diplomatski aparati. Od sedamnaestog

⁹ Arends, 2008, 265–268.

¹⁰ Iako se 1648. godina u nauci o međunarodnim odnosima često uzima kao *annus mirabilis*, nakon koje se iz temelja izmenio međunarodni sistem, ovo treba uzeti sa dozom rezerve. Sklapanje Vetsfalskog mira je bio samo jedan korak (bez sumnje važan) u okviru dugotrajnog, viševekovnog procesa transformacije od hijerarhijskog ka anarhičnom međunarodnom poretku. Videti: De Carvalho and Leira, 2011.

¹¹ Hobs, 1961.

¹² Wæver, 2004, 55.

veka nadalje dolazi i do unutrašnje transformacije Zapadnih država, koje su sve manje preokupirane upravljanjem teritorijom a sve više upravljanjem populacijom, zbog čega se prvi put razvija i policijski aparat.¹³ Sa razvojem nacionalizma i nacionalnih država u osamnaestom i devetnaestom veku, bezbednost države postaje bezbednost nacionalne države. Zaključno sa Prvim svetskim ratom, uspostavljanje države kao centralnog referentnog objekta bezbednosti bilo je kompletno.¹⁴

Nakon završetka Prvog svetskog rata, osnivanje Društva naroda predstavlja prvi ozbiljni pokušaj da se ideja o kolektivnoj bezbednosti sprovede u praksi. Osim toga, razvija se i posebna naučna disciplina koja izučava međunarodne odnose. Nakon ekonomske krize posle 1929. godine, reč bezbednost se sve više vezuje za ekonomsku i socijalnu sigurnost.¹⁵ Tokom međuratnog perioda, reč bezbednost prvi put ulazi i u rečnik međunarodne politike. Već u prvoj rečenici pakta Društva naroda piše kako „visoke strane ugovornice, u cilju promovisanja međunarodne saradnje i osiguravanja mira i bezbednosti u svetu“ prihvataju obavezu da ne posežu za ratom, već da sarađuju i poštuju međunarodno pravo.¹⁶ Sintagmu „međunarodni mir i bezbednost“ uvele su u upotrebu tadašnje *status quo* države, pre svega Francuska i Velika Britanija, kako bi svoje nacionalne interese predstavile kao interese čitavog čovečanstva.¹⁷ Zbog toga, kako odlično primećuje Ole Vever, uopšte ne čudi da je prvu kritiku koncepcije međunarodne bezbednosti napisao upravo jedan Nemač tokom tridesetih godina dvadesetog veka.¹⁸

¹³ Foucault, 2007, 297.

¹⁴ MacFarlane and Khong, 2006.

¹⁵ Za vreme predsednika Ruzvelta usvojen je Zakon o socijalnoj sigurnosti, 1935. godine, a ovaj pojam je kasnije unet i u Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, 1948. godine.

¹⁶ Tekst pakta Društva naroda dostupan je na: <https://legal-tools.org/doc/106a5f/pdf> (2. januara 2024).

¹⁷ Wæver, 2004, 56.

¹⁸ Emil Winkler, „Sécurité“ u *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften., Philosophisch-historische Klasse*, Nr. 10. (Berlin: Akademie der Wissenschaften, in Kommission bei W. de Gruyter u. Co, 1939). Citirano prema: Wæver, 2004, 56.

Antrfile 1.1: Vestfalski mir i kolektivna bezbednost

Vestfalski mir, zaključen 1648. godine, sastojao se od sporazuma sklopljenih u Minsteru i Osnabriku. U članu 123. sporazuma postignutog u Minsteru, koji je trebalo da uspostavi trajni i univerzalni mir u Evropi, piše kako su sve strane potpisnice obavezne da brane svaki član ovog sporazuma od bilo koga, bez obzira na veru, kao i da svoje međusobne sporove rešavaju isključivo mirnim putem i pravnim sredstvima. Prema članu 124. ovog sporazuma, ukoliko jedna od država upotrebi silu, a strane u sporu u roku od tri godine nisu na miran način regulisale svoj spor, sve ostale potpisnice su dužne da priteknu u pomoć napadnutoj strani, ako treba i oružanim putem. Međutim, ovi principi kolektivne bezbednosti nisu bili poštovani, već je međunarodni poredak sve do dvadesetog veka bio zasnovan na principu ravnoteže snaga.¹⁹

Međunarodna bezbednost, kao jedan od mnogih aspekata međunarodnih odnosa, dolazi u prvi plan nakon okončanja Drugog svet-skog rata. U Povelji novoosnovane svetske organizacije verovatno je upravo iz pakta Društva naroda preuzeta sintagma o „međunarodnom miru i bezbednosti“. Međutim, za razliku od osnivača Društva naroda, koji su ignorisali ulogu moći u međunarodnim odnosima, osnivači OUN bolje su shvatili ulogu velikih sila u očuvanju međunarodne bezbednosti.²⁰ Tako u članu 42, u glavi VII povelje OUN, usvojene 1945. godine, piše:

Ako Savet bezbednosti smatra da mere predviđene u članu 41 ne odgovaraju ili se pokaže da su nedovoljne, on može preduzeti takvu akciju vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama koja je potrebna radi održanja ili vaspostavljanja međunarodnog mira i bezbednosti.²¹

Tokom prvih posleratnih godina, termin „nacionalna bezbednost“ ulazi na velika vrata u spoljnopolitički diskurs pre svega SAD, a ubrzo zatim i drugih zapadnih država. Postojala je opasnost da će

¹⁹ Tekst sporazuma je dostupan na http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp januar 2024).

²⁰ Kritiku međuratnog utopizma videti u: Carr, 1981.

²¹ Povelja Organizacije ujedinjenih nacija, https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/povelja_un.pdf (2. januar 2024).

izolacionistički orijentisana američka javnost odbaciti održavanje visokog nivoa vojne mobilizacije u SAD nakon završetka Drugog svetskog kao pretnju za američke liberalne vrednosti. Zbog toga će održanje i uvećanje vojnoindustrijskog kompleksa biti opravdano pričom o nacionalnoj bezbednosti.²² Tako je već 1947. godine usvojen *Zakon o nacionalnoj bezbednosti* kojim su, između ostalog, osnovani Savet za nacionalnu bezbednost i CIA. Ubrzo će pojam nacionalne bezbednosti postati centralni deo spoljnopolitičkog rečnika i zapadnoevropskih saveznika SAD. Oblast bezbednosti počće pedesetih godina dvadesetog veka da se izučava sistematski u okviru tzv. strateških studija, kako na univerzitetima tako i u istraživačkim institutima u Americi i Evropi.²³

Krajem osamdesetih godina dvadesetog veka desile su se dve važne promene koje su uticale na redefinisane pojma bezbednost. Prva je bila serija događaja od kojih su najvažniji bili: pad Berlinskog zida 1989, ujedinjenje Nemačke 1990. i raspad Sovjetskog Saveza 1991. godine. Ovi događaji podigli su „gvozdeni zavesu“ sa evropskog kontinenta i doveli do nestanka bipolarne strukture međunarodnih odnosa. Ideološki, politički i vojni rivalitet između dveju supersila i njihovih blokova nestao je gotovo preko noći. Time je poprilično neočekivano i skoro „bez ispaljenog metka“ okončana jedna epoha u međunarodnim odnosima, koja se zvala Hladni rat. Ovaj epohalni preokret potisnuo je u drugi plan strah od nuklearnog rata, ali i od konvencionalnih međudržavnih oružanih sukoba većih razmera. Na dnevni red međunarodne bezbednosti došle su nevojne pretnje, poput raspadanja država, unutrašnjih sukoba, terorizma i organizovanog kriminala.²⁴

Druga velika promena koja je imala uticaj na savremeno shvatanje međunarodne bezbednosti jeste paradigmataska tranzicija u društvenim naukama od pozitivizma prema socijalnom konstruktivizmu.

²² Wæver, 2004, 56; Eisenhower, 1961.

²³ Za razliku od Zapada, komunistički blok je umesto nacionalne bezbednosti mnogo više koristio pojam *mir*. U marksističko-lenjinističkoj ideologiji mir je igrao mnogo značajniju ulogu nego pojam bezbednosti, koji se, na primer, u Lenjinovim delima ne pominje nijednom. Videti: Wæver, 2004, 60.

²⁴ To ne znači da ove pretnje pre toga nisu postojale, već samo da su tretirane kao manje važne za međunarodni mir i bezbednost u poređenju sa pretnjom nuklearnog rata između supersila.

Materijalističke i racionalističke osnove na kojima se temelji pozitivizam, filozofska tradicija koju je utemeljio još francuski filozof i prvi sociolog Ogist Kont u devetnaestom veku, bile su poljuljane. Osnovna konstruktivistička pretpostavka jeste da svaka društvena stvarnost, pa tako i ona koja se tiče bezbednosti, ne predstavlja nekakvu objektivnu materijalnu datost, već plod društvene konstrukcije na koju presudno utiču ideje, identiteti i vrednosti delatnika u društvu. Za socijalne konstruktiviste materijalnost nije relevantna sama po sebi; ono što je važno to su značenja koja materijalnom svetu ljudi pripisuju. Zato je zadatak društvenih naučnika kao i istraživača međunarodne bezbednosti da razumeju način na koji se ova značenja konstruišu, interpretiraju i menjaju.²⁵

Završetak Hladnog rata i paradigmataska promena u društvenim naukama doveli su do proširenja, produbljenja i obogaćivanja pojma bezbednosti. Pojam se *proširio*, sa čisto vojne na ostale dimenzije društva, poput politike, ekologije, ekonomije ili sajber prostora. Najslikovitiji primer predstavlja prvi poslehladnoratovska *Strateška koncepcija* NATO-a, usvojen u novembru 1991. godine. U njoj se ističe da su:

[...] za razliku od predominantnih pretnji iz prošlosti, preostali rizici po bezbednost Saveza multidimenzionalni i višesmerni [...] Danas je moguće izvesti zaključke iz činjenice da bezbednost i stabilnost imaju političke, ekonomske, socijalne i ekološke elemente, kao i nezaobilaznu odbrambenu dimenziju.²⁶

Antrfile 1.2: Strateška koncepcija NATO-a

Strateška koncepcija NATO-a predstavlja zvanični dokument NATO-a kojim se opisuje strateško okruženje i definišu priroda, uloga i ciljevi saveza. Strateška koncepcija služi kao orijentir NATO-a i kao osnova za

²⁵ U sociologiji ovaj pristup je aktuelizovan 1966. godine objavljivanjem knjige *Socijalna konstrukcija stvarnosti* Pitera Bergera i Tomasa Lukmana (Berger and Luckmann, 1966). Socijalni konstruktivizam je dospao u međunarodne studije prvi put tokom osamdesetih godina 20. veka zaslugom Nikolasa Onufa i Fridriha Kratočvila (Onuf, 1989; Kratochwil, 1989).

²⁶ NATO, 1991.

razradu ostalih doktrinarnih dokumenata. Od njegovog osnivanja 1949. godine, države članice NATO-a usvojile su sedam strateških koncepcija, i to četiri tokom Hladnog rata (1950, 1952, 1954, 1968) i četiri nakon njegovog završetka (1991, 1999, 2010 i 2022).

Uporedo sa ovim promenama u percepciji strateškog okruženja, deo akademske zajednice je, takođe, počeo postepeno da proširuje značenje pojma bezbednosti sa vojnog na druge sektore, poput političkog, ekonomskog, socijetalnog i ekološkog.²⁷ Međutim, pojam bezbednosti se takođe i *produbio*, napuštajući ideju da je država jedini referentni objekat bezbednosti, odnosno ono što je potrebno zaštititi. Tako počinju da se kao referentni objekti međunarodne bezbednosti pojavljuju pojedinci, društvene grupe, regioni ili čak sam međunarodni sistem (tzv. globalna bezbednost).

Konačno, pojam se *i obogatio* oslanjanjem na uvide iz drugih naučnih disciplina. Strateške studije su dugo izbegavale oslanjanje na znanja razvijena u okviru drugih društvenih i humanističkih nauka. Njihov osnovni zadatak je bio da „rešavaju probleme“ kao i da se konkretno primenjuju u svetu međunarodne realpolitike. Ova je oblast tokom Hladnog rata bila tretirana kao odveć „ozbiljna stvar“ da bi bila prepuštena sociolozima, filozofima, antropolozima i ostalim društvenim naučnicima.²⁸ Sa popuštanjem globalnih tenzija krajem osamdesetih godina dvadesetog veka, studije bezbednosti postaju otvorenije za ostale društvene nauke, a posebno za kritičku društvenu teoriju, koja nije bila zaokupljena „rešavanjem problema“ već njihovim kritičkim preispitivanjem.

²⁷ Na engleskom jeziku se termin *societal security* koristi da bi se napravila razlika u odnosu na *social security* odnosno socijalnu sigurnost. Na srpskom jeziku bi se ovaj pojam mogao prevesti kao „društvena bezbednost“, čime bi se napravila dovoljna razlika u odnosu na socijalnu sigurnost. Ipak, autor ovog teksta se odlučio za termin „socijetalna bezbednost“ zbog činjenice da je u ovom obliku taj termin već ušao u upotrebu u naučnim publikacijama na srpskom jeziku (Bajagić, 2006; Panić, 2009).

²⁸ Jedini interdisciplinarni transfer znanja koji je donekle postojao tokom Hladnog rata odnosio se na oslanjanje strateških studija na egzaktiji i kvantitativniji deo spektra društvenih nauka, u kome su se nalazile ekonomska nauka, teorija igara i slično.

Teroristički napadi 11. septembra 2001. godine nanovo su redefinisali shvatanje bezbednosti. Sa jedne strane, intenzivirana je već postojeća posthladnoratovska tendencija da na dnevni red međunarodne politike sve više pristižu nevojne i nedržavne pretnje kao što je, na primer, terorizam. Pa ipak, dok je tokom devedesetih godina dvadesetog veka ova tendencija posmatrana sa relativnim optimizmom, događaji 11. septembra 2000. godine stvorili su novu sliku. Postalo je jasno da ove „nove pretnje“ predstavljaju ne samo veliki izazov za policijske i pravosudne organe pojedinih država već da mogu predstavljati veliku opasnost po međunarodni mir i bezbednost. Rast Islamske države na teritoriji Iraka i Sirije, kao i napadi koje je ova organizacija izvela u Evropi, na primer u Parizu (novembar 2015), Briselu (mart 2016) i Nici (jul 2016), doveli su do uvođenja jedne vrste trajnog vanrednog stanja. Rat u Ukrajini, koji je počeo već 2014. godine ruskom aneksijom Krima i borbama u Donbasu, ušavši u novu fazu sa ruskom invazijom 24. februara 2022. godine, vratio je ne samo rat nego i sukob velikih sila u srce akademskih rasprava o međunarodnoj bezbednosti.

Zadatak:

Uporedite rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija tokom Hladnog rata, neposrednog nakon njegovog završetka i danas. Šta je tretirano kao glavna pretnja međunarodnom miru i bezbednosti u ovim različitim periodima?

1.3. Definicija i pojam bezbednosti

Postoji veliki broj definicija bezbednosti. U svom osnovnom i najopštijem značenju pojam bezbednost predstavlja „težnju ka odsustvu pretnji“.²⁹ Po stanovištu Edvarda Kolođeja, bezbednost se može definisati kao poseban oblik politike, koji nastaje onog trenutka kada

²⁹ Buzan, 1983.

su akteri spremni da zaprete silom ili da je upotrebe kako bi postigli željeni ishod.³⁰ Iako ograničava ovaj pojam na pretnju, odnosno na upotrebu sile između društvenih aktera, ovakva definicija izuzetno je korisna, zbog toga što bezbednost tretira kao oblik političkih odnosa. Zanimljiva je i definicija Arnolda Wolfersa, po kojoj „bezbednost, u objektivnom smislu, meri odsustvo pretnji po usvojene vrednosti, dok u subjektivnom značenju ona predstavlja odsustvo straha da će date vrednosti biti ugrožene“.³¹ Wolfersova definicija je značajna zato što ističe dve podjednako važne dimenzije bezbednosti, subjektivnu i objektivnu. Opšte je poznato da, kako za pojedince tako i za društvene grupe, odsustvo straha može biti podjednako značajno, ako ne i značajnije od „objektivnog“ odsustva pretnji.

Međutim, da bi jedan pojam prerastao u koncepciju političkih nauka, on mora imati određenu logičku strukturu i biti jasno odvojen od drugih srodnih koncepcija. Zbog različite političke upotrebe, ali i zbog zloupotrebe ovoga pojma, kao i zbog česte zabune oko njegovog značenja, neki autori smatraju da je pojam bezbednosti neodređen, zapušten, nedovoljno objašnjen, elastičan, pa čak i suštinski sporan, koji je u tolikoj meri vrednosno opterećen da je gotovo nemoguće postići konsenzus oko jednog opšteprihvaćenog značenja.³²

Antrfile 1.3: Boldvinova pitanja

Dejvid Boldvin smatra da je pojam bezbednosti moguće specifikovati kroz sedam pitanja.³³ Prvo pitanje je: *Bezbednost – za koga?* Ovo pitanje se odnosi na referentni objekat bezbednosti, koji se želi zaštititi, kao što su pojedinac, društvo, država, međunarodni sistem i tako dalje. Drugo pitanje je: *Bezbednost – za koje vrednosti?* Vrednosti koje se žele zaštititi mogu biti veoma različite, a neke od njih su fizički opstanak, politička nezavisnost, demokratija, slobodna trgovina i druge. Treće pitanje glasi: *Koliko bezbednosti?* S obzirom na to da je apsolutna bezbednost utopija, određena koncepcija bezbednosti može težiti samo određenom nivou bezbednosti. Četvrto pitanje je: *Od kojih pretnji?* Pretnje mogu biti

³⁰ Kolodziej, 2005.

³¹ Wolfers 1952, 485.

³² Baldwin, 1997, 8; Gali i Konoli, 2017.

³³ Isto.

izazvane ljudskim ili prirodnim faktorom, posredne ili neposredne, vojne ili nevojne, stare ili nove, simetrične ili asimetrične, kratkoročne, srednjoročne ili dugoročne, a njihovi nosioci mogu biti akteri ili procesi. Peto pitanje glasi: *Kojim sredstvima?* Bezbednost se može postizati različitim sredstvima, kao što su vojna, diplomatska, ekonomska, obaveštajna, policijska i druga. Šesto pitanje je: *Po koju cenu?* U bezbednosti, kao ni u ekonomiji, „nema besplatnog ručka“. Zbog toga, svaka bezbednosna politika uvek ima svoju ekonomsku i društvenu cenu. Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga da li bezbednost posmatramo kao primarnu vrednost, kao jednu od centralnih vrednosti ili kao marginalnu vrednost čija upotrebnost zavisi od potreba koje iziskuje određeni politički i istorijski kontekst. Sedmo i poslednje pitanje glasi: *Za koji vremenski period?* Iako bi zdravorazumski odgovor na ovo pitanje uvek bio da je to zadugo, poznato je da sredstva kojima se dostiže dugoročna bezbednost mogu kratkoročno imati negativne bezbednosne posledice i obrnuto. Na primer, ulaganje u obrazovanje i razvoj ne može dati brze rezultate u borbi protiv terorizma. Preusmeravanje sredstava, koja bi inače bila upotrebljena u represivne ili strateške svrhe, u oblast obrazovanja možda čak može, kratkoročno ili srednjoročno gledano, negativno uticati na borbu protiv terorizma. Ipak, dugoročno, poboljšanje obrazovanja bi trebalo da dovede ne samo do povećanja društvenog blagostanja već i do boljeg razumevanja „drugog“, a u konačnici i do smanjenja sklonosti ka nasilnom rešavanju sporova.

Zadatak:

Uporedite *Globalnu strategiju Evropske unije* iz 2016. godine i *Strategiju nacionalne bezbednosti Republike Srbije* iz 2019. godine koristeći sedam Boldvinovih pitanja.

1.4. Izazovi, rizici i pretnje bezbednosti

Gramatika bezbednosti sastoji se od nekoliko osnovnih pojmova. To su *opasnost* (ono što ugrožava), *referentni objekat bezbednosti* (ono što je ugroženo), *subjekat bezbednosti* (onaj koji štiti) i *sredstva*, odnosno *mere bezbednosti* (način na koji subjekat štiti). Opasnost, odnosno

izloženost povredi i šteti, predstavlja centralni pojam gramatike bezbednosti. Ukoliko nema opasnosti, nema ni potrebe da se govori o bezbednosti. Za studije bezbednosti pojam opasnost jeste ono što je sila za fiziku, ponuda i potražnja za ekonomiju, ličnost za psihologiju ili moć za politiku, dakle, ona je centralni pojam. Bez razumevanja pojma, klasifikacije, procesa konstrukcije i percepcije opasnosti, nemoguće je sistematsko razumevanje bilo koje bezbednosne dinamike.

Opasnost se može manifestovati kao izazov, rizik ili pretnja (IRP). Iako se ove tri vrste opasnosti često koriste kao sinonimi, moguće je napraviti korisnu konceptualnu razliku među njima. *Izazov* možemo razumeti kao situaciju koja nekoga ili nešto stavlja na probu. Ova situacija može imati negativan ili pozitivan ishod. Na primer, globalizacija je izazov koji stavlja na probu države, društva i pojedince. Ukoliko oni iz globalizacionih procesa uspeju da izvuku dobit, ovaj izazov se za njih pretvara u priliku. Međutim, ukoliko društva i države ne uspeju da se uklope u proces globalizacije ovaj izazov se može pretvoriti u izvor bezbednosnih pretnji. Drugi tip opasnosti jeste *rizik*, koji se može definisati kao mogućnost gubitka, povrede, stvaranja neugodne situacije ili uništenja. Za razliku od izazova, rizik uglavnom ima negativno značenje.³⁴ Za razliku od izazova i pretnji koji ili postoje ili ne postoje, rizik je samo više ili manje verovatan. Na primer, u svakom društvu postoji manja ili veća verovatnoća odnosno rizik od prirodnih ili tehnoloških nesreća, udesa i katastrofa. Moguće je pripremati se za njih i upravljati njihovim posledicama ukoliko i kada do njih dođe, ali ih je jako teško predvideti i nemoguće u potpunosti predupređiti. Konačno, treći vid opasnosti jeste *pretnja*, koja može biti definisana kao izrazita namera da se povredi, uništi ili kazni.³⁵

Izazove, rizike i pretnje bezbednosti moguće je klasifikovati prema nekoliko kriterijuma. Prema *sektorima bezbednosti*, moguće je razlikovati vojne, političke, socijetalne, ekonomske i ekološke IRP. Prema *poreklu opasnosti*, razlikuju se oni koje su potekli u političkoj zajednici – unutrašnji IRP – od onih koji su nastali izvan nje – spoljni IRP.

³⁴ Ovdje stoji reč „uglavnom“ zbog toga što racionalni akteri, bilo individualni bilo kolektivni, teže tome da umanje rizik.

³⁵ Baldwin, 1971.

Teorijski gledano, za suzbijanje unutrašnjih IRP prevashodno je zadužena policija, dok je za sprečavanje ugrožavanja spolja zadužena vojska. Međutim, u vreme sve intenzivnije globalizacije, koja u pitanje dovodi nekada neprikosnovenu razliku između oblasti unutrašnje i spoljne politike, sve je manje IRP koji se na ovaj način mogu definisati.³⁶ S druge strane, organizovani kriminal i terorizam ne samo da su intenzivirani već sve više poprimaju transnacionalni karakter. Granicu između unutrašnje i spoljne bezbednosti sve je teže napraviti. Sve to dovodi do preklapanja bezbednosnih funkcija različitih delova sektora bezbednosti, što se ogleda u *policizaciji* vojske i *militarizaciji* policije.

U odnosu na *izvor*, IRP mogu biti izazvani ljudskim ili prirodnim faktorom. Prema *nosiocu*, moguće je razlikovati IRP čiji su nosioci akteri i one koji proističu iz procesa. Akteri mogu biti države ili ne-državni akteri, poput terorističkih ili kriminalnih grupa. Međutim, nosioci IRP mogu biti i procesi. O tome da se globalizacija može doživljavati ne samo kao izazov već i kao pretnja već je bilo reči ranije. U tom slučaju, akteri poput multinacionalnih kompanija samo su posredno nosioci IRP, dok suština opasnosti, prema takvom viđenju, dolazi iz same strukture i dinamike globalnog kapitalizma. Izazovi, rizici i pretnje se u odnosu na *trendove* date epohe često dele na stare i nove. Tokom Hladnog rata nuklearna pretnja bila je nova pretnja, dok je konvencionalni međudržavni sukob bio oblik stare pretnje. Nakon završetka Hladnog rata, međudržavni sukob u celini počeo je da se svrstava među tradicionalne pretnje, dok su sukobi niskog intenziteta, građanski ratovi i terorizam dobili etiketu novih IRP. Često se prema *odnosu snaga* između subjekta bezbednosti i nosioca pretnje razlikuju asimetrične i simetrične pretnje. Asimetrične pretnje su one kod kojih se koristi nespремnost i ranjivost onoga koji je po pravilu moćniji u nekom sukobu kako bi se nanela velika šteta i time nadomestila velika razlika u odnosu snaga. Sa druge strane, simetrična pretnja dolazi od aktera koji su po formi, kapacitetima i strategiji slični, kao što je na primer bio slučaj u odnosima SAD i SSSR tokom Hladnog rata.³⁷ Ako

³⁶ Bigo, 2001.

³⁷ Razlikovanje simetričnih i asimetričnih pretnji često se dovodi u pitanje zbog nedovoljno preciznih značenja ovih termina. Videti: Blank, 2003.

se IRP razvrstavaju prema *vremenu* koje je potrebno za njihovu materijalizaciju, onda se oni mogu podeliti na kratkoročne, srednjoročne i dugoročne. Konačno, u odnosu na *stepen intenziteta štete* koju IRP mogu da izazovu, moguće je razlikovati IRP niskog, srednjeg i visokog intenziteta.

Zadatak:

Pročitajte *Strategiju nacionalne bezbednosti Republike Srbije* iz 2019. godine. Da li strategija razlikuje izazove, rizike i pretnje? Da li se iz nje može razumeti hijerarhija opasnosti? Klasifikujte opasnosti iz strategije prema gore navedenim kriterijumima.

1.5. Percepcija bezbednosti

Bezbednost se, kao što piše Arnold Wolfers, ne odnosi samo na „odsustvo pretnji po usvojene vrednosti“ već i na „odsustvo straha da će date vrednosti biti ugrožene“.³⁸ Subjektivan (ili intersubjektivan) osećaj bezbednosti, a ne nekakvo objektivno stanje, čak i kada bi ga bilo moguće naučno izmeriti, ima presudan uticaj na ponašanje aktera. Osim toga, intenzitet straha retko kada potpuno korespondira s tim objektivnim, odnosno materijalnim potencijalom opasnosti da nanesu štetu. Ljudi su, na primer, u potpunosti prihvatili rizik od saobraćajnih nesreća, koje prema procenama Svetske zdravstvene organizacije odnose oko 1,3 miliona života svake godine.³⁹ S druge strane, terorizam, koji odnosi daleko manje žrtava, doživljava se kao jedna od najopasnijih pretnji nacionalnoj bezbednosti.

Zbog čega se onda neke opasnosti tretiraju kao bezbednosna pretnja, a neke ne? Analiza materijalnih sposobnosti nikada nije dovoljna za

³⁸ Wolfers, 1952, 485.

³⁹ World Health Organization, „Road Traffic Accidents“, 20 June 2022. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries> (4. mart 2023).

razumevanje zbog čega se nešto doživljava kao pretnja.⁴⁰ Prema shvatanju Stivena Volta, faktori koji presudno utiču na stepen (vojne) pretnje jesu: agregatna moć neke države, odnosno svi resursi koji joj stoje na raspolaganju (teritorija, populacija, ekonomski i tehnološki razvoj i tako dalje), geografska blizina, ofanzivne vojne sposobnosti i ofanzivne namere.⁴¹ Međutim, iskustvo govori da je u praksi veoma teško objektivno i realistički proceniti da li su namere neke druge države ofanzivne ili defanzivne. Suština bezbednosne dileme u međunarodnim odnosima upravo je u tome što se defanzivni postupci jedne države u drugoj državi često tumače kao ofanzivni. To delom proističe i iz činjenice da naoružanje koje se razvija u odbrambene svrhe može lako da se upotrebi za ofanzivne svrhe. Osim toga, veoma često se sopstvene aktivnosti posmatraju kao iznuđene, dok se aktivnosti suparnika tumače kao unapred promišljene, iza kojih stoji loša namera. U psihologiji se ovo naziva „greška učitavanja zlonamernosti“ (engl. *sinister attribution error*).⁴² Na percepciju pretnji utiču i odbrambene sposobnosti aktera. Robert Kejgan je to slikovito prikazao, rekavši:

Čovek naoružan samo nožem može smatrati da je medved koji se šunja po šumi opasnost koja se može tolerisati zbog toga što je lovljenje medveda nožem rizičnije od skrivanja, uz nadu da medved nikada neće napasti. Čovek naoružan puškom napraviće verovatno drugačiju računicu.⁴³

Kako se formira percepcija bezbednosti? Prema mišljenju Hansa Gintera Brauha, ona zavisi od pogleda na svet koje imaju analitičari i politički odlučioi.⁴⁴ Pogledi na svet mogu biti *hobsovski*, *grocijuski* i *kantovski*.⁴⁵ *Hobsovski* pogled na svet vidi međunarodne odnose kao

⁴⁰ Paradigmatičan pristup koji se oslanja samo na analizu materijalnih (vojnih) sposobnosti je neorealizam razvijen kod Volca, 2008.

⁴¹ Walt, 1985.

⁴² Kramer, 1994.

⁴³ Kagan, 2003, 2.

⁴⁴ Brauch, 2005.

⁴⁵ Brauh je ovu podelu napravio nadovezujući se na englesku školu međunarodnih odnosa. Engleski filozof Tomas Hobs, holandski pravnik Hugo Grocijus i nemački filozof Imanuel Kant često se uzimaju kao preteče triju škola mišljenja u međunarodnim odnosima: realizma, liberalizma i idealizma.

džunglu u kojoj je „čovjek čoveku vuk“, a moć jedino sredstvo opstanka. Pošto su moć, resursi i status ograničeni, nikome se ne može potpuno verovati. Današnji prijatelj sutra može postati opasan rival. U hobsovskom svetu odnosi između država su igra sa nultim zbirom (engl. *zero sum game*) u kojoj dobitak za jednu stranu neizbežno znači gubitak za drugu stranu. Za razliku od toga, *grocijuski* pogled na svet je pragmatičan. Opstanak je moguće postići i saradnjom. Odnosi između država u grocijuskoj perspektivi mogu biti uspostavljeni na obostranu korist. Druge države nisu neizbežno neprijatelji, već su u najgorom slučaju rivali, a u najboljem saradnici. Konačno, *kantovski* pogled na svet je idealistički. U njemu su sve države potencijalni prijatelji koji treba zajednički da rade na ostvarenju univerzalnih vrednosti, kao što su sloboda, demokratija i poštovanje međunarodnog prava.

Konačno, važno je istaći da povećanje objektivne bezbednosti ne mora neumitno da dovede do povećanja subjektivnog osećanja bezbednosti. Na primer, iako su broj i intenzitet oružanih sukoba i terorističkih napada opali nakon Hladnog rata, mediji su stvorili atmosferu u kojoj se raširilo mišljenje da se događa upravo obrnuto. To je u velikoj meri rezultat činjenice da zapadna društva sve više postaju društva rizika, koje je kolonizovao strah.⁴⁶ Sa druge strane, povećanje subjektivnog osećanja bezbednosti ne mora obavezno da prati povećanje objektivne bezbednosti. Primer za to je aerodromska sigurnost. Prema Brusu Šnajeru, dobar deo sistema bezbednosti na aerodromima kroz koje u svetu svakodnevno prolaze milioni putnika služi, pre svega, da kod njih stvori subjektivno osećanje bezbednosti, dok su efekti na njihovu objektivnu bezbednost veoma mali. Brus Šnajer ovo naziva „bezbednosnim teatrom“.⁴⁷

Zadatak:

Pogledajte film *Balkanski špijun* iz 1984. godine. Šta je ključna pretnja za nacionalnu bezbednost prema glavnom protagonisti Iliji Čvoroviću? Da li je ova pretnja objektivna ili subjektivna? Na koji način se formira njegova percepcija bezbednosti?

⁴⁶ Beck, 1992; Svensen, 2008; Moisi, 2009.

⁴⁷ Schneier, 2003.